

anstaltninger skabte en ændring af mentaliteten, der først og fremmest fandt sit udtryk i en bedre disciplinering af arbejdskraften. Dels er det Christoph Sachse og Florian Tennstedt, der ser den væsentlige udviklingslinje i overgangen fra en selvforsyningsøkonomi til en markedsøkonomi, hvor de sociale sikringssystemer også tjente til en social disciplinering af marginale grupper.

Derefter gennemgås – på baggrund af den publicerede litteratur og enkelte udvalgte publicerede kildegrupper – først kort den almindelige økonomiske historie 1500-1660, derefter fattigforsorgen og endelig Christian den IV's tugt- og børnehus. I hele den førte politik ser forfatteren sine antagelser om en disciplinering og marginalisering bekræftet.

Det er en lille bog, som ikke giver væsentligt nyt for en dansk læser, men

den sammenfatter de hidtidige danske forskningsresultater og gør dem tilgængelige på et internationalt hovedsprog.

Den bærende opfattelse af, at politikken skabtes centralt, kan man måske overveje. Netop børnehusets fallit viser vel den kongelige politiks begrænsninger, og det er lidt for skarpt at sige, at fattigforsorgen skiftede fra at være kirkelig til at være statslig: Langt det meste af fattigforsorgen udførtes, som forfatteren rigtigt beskriver det, af lokale myndigheder: byråd, lensmænd og præster. Man bør måske også afbalancere forfatterens opfattelse af den centrale politik som motoren med mentalitetsændringer, der lige så meget som kongebud prægede de lokale beslutningsprocesser, hvor fattigforsorgens udformning reelt oftest fastlagdes.

Ole Bay

DET 19. ÅRHUNDREDE

Anders Monrad Møller (udg.): *Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser*, IV: 1839-48, 1-3. (Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie, 1995). 1.207 s., 750 kr.

Med udgivelsen af Christian 8.s dagbøger og optegnelser fra perioden 1839-48 er der på fornem vis sat punktum for det store arbejde, som rigsarkivar Axel Linvald påbegyndte i 1929. I tre omgange, 1943, 1973-76 og 1983, er den flittigt skrivende Christian 8.s dagbøger og optegnelser fra prinseårene udgivet, og med udgivelsen af dagbøgerne fra kongeårene er værket nu afsluttet. Det tjener det danske historikermiljø og især folkene i det udgivende selskab til stor ære, at man fortsatte Linvalds ambitiøse projekt, ligesom det også bør bemær-

kes, at Carlsbergfondet gennem alle årene har bevaret tålmodigheden og bekostet udgivelserne.

Denne sidste del i tre smukke bind er en ualmindelig flot udgivelse, der bestemt er en konge værdig. De mange, meget flotte illustrationer er en fryd for øjet, hvortil kommer glæden over den originalitet, der ligger bag udvælgelsen af dem. Det er fornemt. Det er det også, at den sidste enevældige konges egenhændige dagbøger er udgivet in extenso. Som begrundelse hedder det, at de må siges at have en sådan interesse, at det må være det eneste rigtige (s. 792). Det er jeg helt enig i. Dagbøgerne er især interessante, fordi de er skrevet af den sidste *enevældige* konge. Kortfattet skildrer han sine daglige gøremål, de utallige audienser han gav, de mange

store og små sager han fik forelagt til afgørelse, og af og til begrundet han også de trufne beslutninger. Dagbøgerne vedrører altså i høj grad tidens politiske historie, og med udgivelsen er der endelig blevet let adgang til en vigtig kilde til studier i den sene enevælde.

Derfor er det straks værd at notere, at det i kommentarerne bevidst er valgt at lægge hovedvægten på den side af kongens liv, der netop ikke vedrørte den politiske historie. Teaterstykker, operaer, koncerter, læsning »ved theen«, lejlighedssange og meget andet får særdeles detaljerede kommentarer. Det er egentlig ikke så lidt paradoksalt. I de første bind var den slags »trivialmeddelelser« næsten alle fjernet, og i det tredje bind for årene 1823-39 blev det kun til regester. Prinsen havde nemlig ingen videre politisk indflydelse, og det blev skønt, at en udgivelse af de mange trivialmeddelelser ville blive alt for kostbar i forhold til den nytte, de ville kunne give historieforskningen (jf. forordene i bd. 1-3). I nyudgivelsen fra kongeaarene, hvor der ikke hersker tvivl om kongens politiske indflydelse, er det så valgt ikke blot at bringe disse trivialmeddelelser, men også at kommentere dem fyldigt. Det begrundes med, at periodens politiske historie er »relativ velbelyst«, at kongens dagbøger tidligere har været anvendt til belysning af tidens politiske historie, og at udgivelsen derfor næppe giver anledning til andet end »detailrevisioner på dette felt«. At der i stedet er gjort meget ud af at identificere kantater, lejlighedssange og repertoiret ved de talrige hofkoncerter, forklares med, at de »udgjorde en siden noget overset del af datidens musikliv« (s. 794f).

Det sidste er sikkert rigtigt, men de første begrundelser forekommer noget problematiske. En lang række historikere har ganske vist i tidens løb anvendt disse dagbøger, men de har også givet

forskellige tolkninger og karakteristiker af kongen, hans person og hans politik. Derfor er netop udgivelsen in extenso meget glædelig, og det hedder da også i forordet, »at med denne udgivelse er Christian VIII.s dagbøger og optegnelser gjort alment tilgængelige – til fleres nytte« (s. 8). Det store arbejde, der ligger bag annoteringen af de teaterstykker, operaer, koncerter m.v., som kongen overværede, må naturligvis anerkendes, men man må også spørge om, hvor mange læsere der egentlig vil have brug for disse mange kommentarer? De færreste, er jeg bange for. Men man kan selvfølgelig håbe, at den valgte prioritering vil give næring til f.eks. teater- og musikhistorie, der forhåbentlig dog vil søge bredere problemstillinger end blot kongens kulturelle interesser.

En del politiske forhold bliver ganske vist kommenteret. Men det må vel være en rimelig fordring til annotationer, at læseren forsynes med oplysninger, hvormed man bliver i stand til at forstå de væsentlige forhold i teksten, der ikke er umiddelbart begribelige. Det er ikke indfriet, for så vidt angår de samfundsmæssige og politiske forhold, hvor man må nøjes med henvisninger til publikationer som f.eks. *Collegialtidende*. At periodens politiske historie skulle være »relativ velbelyst«, synes dog vel ikke i sig selv at kunne fjerne behovet for kommentarer, der rækker ud over henvisninger.

Et eksempel illustrerer skismaet. I 1840-42 omtales flere gange en hippolog (M.L. Nathanson), der tilsyneladende udsættes for forfølgelser af både kongen og flere embedsmænd. I kommentaren (s. 827) henvises man blot til Nathansons eget skrift fra 1840, der altså skal læses, hvis man skal forstå dagbogens tekst. Samme dag som denne henvisning til Nathansons skrift tilfældigvis (!) er indføjjet, hørte kongen også en julekantate. Den var af Ingemann, hed »Jubler, o jub-

ler i salige Toner«, var fra 1836 og havde musik af C.E.F. Weyse, hedder det i kommentaren. Hvad skal vi dog med de oplysninger? Når kongen skriver, at han var i teatret og f.eks. (som 10/2 1844) så »Henrik og Pernille«, så får vi rask besked: »Henrik og Pernille« er en komedie af Holberg fra 1726, som teatret denne aften opførte for 68. gang. Og hvad så? Efter mine begreber havde der været mere fornuft i at angive andre oplysninger, i samme måned nævner kongen i dagbogen f.eks. en klage fra svensk side over danske toldkrydsere (2/2 1844) og amtsråds erklæringer om husmændenes kår (12/2 1844). Her lades vi i stikken – tilmed uden henvisninger.

Var periodens historie så grundigt udforsket, som udgiverne hævder, skulle det dog have været en smal sag at kommentere disse oplysninger. Det gør man altså ikke, man henviser til samtidige kilder, hvilket i sig selv synes at afkræfte, at periodens historie er velbelyst. Der findes ganske vist monografier om det slesvig-holstenske spørgsmål, fattigvæsen, presseforhold, bønder og husmænd osv. Det er nok rigtigt, at udgivelsen af kongens dagbøger på nogle områder kun åbner op for detailrevisioner, men som oftest dog netop den væsentlige detalje, at man kan følge den enevældige konges egne meninger og afgørelser om dette og hint. Derudover løftes sløret også for et væld af emner og problemstillinger, der havde kongens bevågenhed, men som er ret udforsket. Det gælder bl.a. enkeltsager, hvor omtalte Nathanson-sag blot er en blandt mange, og det gælder større problemkomplekser som f.eks. fængselsvæsenet.

Vigtigst er, at dagbøgerne baner vejen for studier og forskningsdebat omhandlende den sene enevældes funktionsmåde. Vi savner i høj grad grundige analyser af, hvordan hele systemet virkede. I dagbøgerne kan vi følge, fore-

kommer det mig, kongens faste greb om embedsstanden, vi kan se hans egne afgørelser i mange tilfælde, vi kan se, hvilke personer der påvirkede ham osv. Altså netop den måde, det enevældige system fungerede på – inden det havde udspillet sin rolle. Her har udgivelsen af dagbøgerne en umådelig stor værdi, hvorfor også mit kraftige suk over, at sådanne studier ikke er hjulpet på vej i kommentarerne.

Der er vel nogenlunde enighed om kongens politiske ståsted. Bedst synes dette sammenfattet af udgiveren af tredje bind (1823-39), Viggo Sjøqvist, i »Bidrag til en karakteristik af Christian VIII«, der er trykt i dette tidsskrift (*Historie* ny rk. XV, 1983, s. 453-475). Christian 8. var livet igennem anti-liberal og konservativ, hvad det forfatningsmæssige angik. Hans ideal var den oplyste enevælde. Men han var også politiker. Da det i 1814 ikke var muligt at blive enevoldskonge i Norge, valgte han at blive konstitutionel. Og i løbet af 1847 erkendte han langsomt, at en eller anden form for en helstatsforfatning var uundgåelig. Selv synes jeg ikke, at dagbøgerne ændrer ved dette. Når det imidlertid gælder en egentlig karakteristik af kongens person, synes dagbøgerne dog at tegne et andet billede af kongen, end f.eks. Viggo Sjøqvist gør det i sin ovennævnte artikel. Her slutter Sjøqvist med at nævne, at Christian 8. fortjener ubetinget anerkendelse og respekt, fordi han »gennem sin ægte humanisme og usædvanlige dannelse kastede ... et sympatisk skær over den danske enevældes sidste årti«.

Dette er jeg ikke enig i. Tværtimod forekommer dagbøgerne at kaste nyt lys over kongens egen andel i den enevældige stats undertrykkelse af undersåtterne. Der er ikke meget sympatisk skær over de mange enkeltsager på individniveau, som kongen selv afgjorde. Under alle omstændigheder er sådanne forhold

mere givende at diskutere, end hvilken forfatter og komponist der stod bag de mange kantater og lejlighedssange, som kongen slugte i stort mål.

Med hensyn til formalia skal det retfærdigvis nævnes, at mange af de allerede omtalte kommentarer er identifikationer af de 4-5.000 personer, der er nævnt i personregistret. Det er en imponerende og uhyre værdifuld præstation, som er gjort på dette felt. Desuden er værket forsynet med person-, sted-, sag- og stikordsregistre. Trods mange stikprøver har jeg ikke truffet fejl i de førstnævnte. Det kan desværre ikke siges om det sidste, der kort benævnes »et regulært stikordsregister« (s. 795). Det er svært at gennemskue, hvad det regulære består i, for registret er fyldt med mangler og vilkårligheder, og der er al mulig grund til at være meget varsom i brugen af det. Samtlige mulige stikord til et emne skal i hvert fald slås efter med opfindsomhed. Skulle man f.eks. have fundet omtalen af »at tilberede Øl af Kartoffler« (12/2 1844) via registret, går man forgæves under stikordene *Bryggeri* og *Ølbrygning*, omtalen står nemlig under *Kartofler*. Søger man Eidsvollforfatningen, må man ikke slå sig til tåls med stikordet *Norske Constitution*, men også checke *Forfatningsforhold*. Man skal tillige huske forskellige stavemåder. Mens opslag under *Cholera* og *Kolera* giver samme resultat, er henvisningerne vidt forskellige under *Catholicisme* og *Katolicisme*. Manglerne er tillige legio. »Højskole Planen« omtales f.eks. (6/2 1844), men fremgår ikke under *Højskole*. En »Dødsdom« (16/7 1847) findes hverken under *Dødsdom* eller *Dødsstraf*, men manden blev da også benådet (24/8 1847), hvilken dato heller ikke står under *Benaadninger*. Skal man være helt sikker, skal hele værket læses.

Derimod er den lange forkortelsesliste til sidst et effektivt hjælpemiddel, der må takkes meget for. Mange af de

forekommende forkortelser er i dag det rene volapyk, men den udarbejdede liste står distancen og indfrier fuldt ud behovet, og vil i øvrigt kunne anvendes også i andre sammenhænge.

Sammenfattende må udgivelsen anbefales varmt til alle med interesse for det 19. århundredes historie. Som Povl Engelstoft skrev i *Historisk Tidsskrift* (11. rk. I, 1944-46, s. 484): »Paa en sælsom Maade staar denne Konge midt i det 19. Aarhundredes Historie med et Janushoved – som et Fyr, der lyser baa- de tilbage og frem«.

Kenn Tarbensen

Poul Skaaning: *Den unge Christen Kold – som samtiden så ham*. (Odense Universitetsforlag, 1995). 170 s., 250 kr.

I forbindelse med slægtshistoriske studier søgte lektor ved Vestfyns Gymnasium Poul Skaaning i sin tid at kaste lys over sin oldefaders skæbne. Det lykkedes kun i begrænset grad. Ofte får man kun tørre fakta ud af slægtsforskning. Men så meget blev dog klart, at oldefaderen havde gået på Snedsted seminarium og der haft Christen Kold som klassekammerat. Her var der betydelig større muligheder for at få kulør på fortiden, og efterhånden kom Kold derfor til at stå i centrum for undersøgelserne. Resultatet blev den foreliggende bog om hans barndom og ungdom.

Der er unægtelig tale om et behov, der bør dækkes. Den seneste større fremstilling af Kolds liv, Hanne Engbergs bog fra 1985, tager først alvor fat på Kolds liv fra 1837. Men det, der ligger forud, er så vist ikke uden betydning.

Skaaning går metodisk til værks og påpeger, at man i alt for høj grad har taget Kolds vennemøde-tale fra 1866 som en pålidelig kilde til hans ungdomshi-